

LIDIJA BAJUK

Institut za etnologiju i folkloristiku

Šubićeva 43, HR-10000 Zagreb

lidija@ief.hr

PREŽITCI STAROVJEKOVNIH KOZMOGONIJSKIH I DRUGIH MITSKIH PREDODŽABA NA PRIMJERIMA HRVATSKIH ČAKAVSKIH IHTIOLOŠKIH DIJALEKTIZAMA

U osvit civilizacija čovječanstva, ljudi su se ribljim mesom hranili, ribljim kostima ukrašavali i naoružavali, ribljom kožom prekrivali prozorska okna, od riblje trbušne ljuske proizvodili lažni biser... Na brdima i u riječnim koritima leže fosili iz davnina, prije izdizanja stijena iz morskog dna. Još od starovjekovnih pretkršćanskih i kršćanskih predaja Starog, ali i Novog svijeta, prežitci pojedinih kozmogonijskih predaja i drugih mitskih predodžaba u svezi s božanskim načelom ribe generacijski se prepričavaju i bilježe. I skupina hrvatskih čakavskih ihtioloških dijalektizama za ribe koje njihovi govornici drže ružnima, opasnim i/ili grabežljivima te za živopisne i/ili dvospolne ribe, u njezinu suodnošenju s primjerima starijih hrvatskih tradicijskih napjeva, vjerojatno dijelovima nekadašnjih pretkršćanskih stihovanih obrednih tekstova, upućuju na njih.

1. Starovjekovne predaje i legende

Misao Jamesa Frazera »Ako gledaš u tekuću vodu, gledaš božanstvu u oči.« potiče na razmišljanje o kultu ribe koja se kao ženski simbol i jedan od atributa Velike Božice odnosi na plodnost, obilje, vječnost, mudrost, kreativnost, sreću, znanje, promjenu i prilagodljivost, svjedoče sumerske predaje o božanskom podrijetlu asirske kraljice Semiramide (oko 800. pr. Kr.) od sirijske boginje-ribe *Atagartis* (<http://www.sh.wikipedia.org/wiki/Semiramida>). Totem ribe pojedinih sirijskih rodova preuzeli su prvi kršćani sirijskog podrijetla (Kolman-Rukavina – Mandić 1961: 73; Goljevšček 1982: 104). Svete ribe *Dagon/murine* antički su Egipćani preuzeli od Feničana, a *Oannès* od Sumera-na, prikazujući ih kao čovjeka s ribljim repom umjesto nogu i zamišljajući ih

Objaviteljima. Ribu nisu jeli kraljevi i svećenici, kao ni u antičkoj Maloj Aziji jer je ona praotac i pramajka (Chevalier-Gheerbrandt 1994: 558). No ona je obredno jelo Židova na Sabat (Goljevšček 1982: 104) i kršćana u petak koji je u vezi s pretkršćanskim božicama. Iz klice sjemena kozmičke maternice staroafričkog stvaratelja *Mangale* eruptirala je riba (<http://www.whats-your-sign.com/symbolic-meanings-of-fish.html>). Prvi avatar hinduskog boga Višna mitska je riba *Matsya* koja je od poplave spasila zakonodavca sadašnjeg ciklusa u čijem je obličju Višnu ubio demonskog kradljivca Veda, a Manua poučila kako izgraditi barku za svo sjeme (<http://www.facebook.com/topic.php?uid=19801400814&topic=11978>). I ie. Varuna, stvoritelj svijeta iz kaosa, jezdi na ribi (http://www.ajdi.org/kozmogonski_mit.html). Riba je budistički znak sreće i slobode te jedan od Budhinih znakova. Starokineska predaja govori o ribljem paru *koi*. Za riječnog salamandera *hanzaki* Kinezi misle da ima udove; soma *namazu* u jezeru Biwa ne love; u hramu Kappa štuju čudovišne ribe s kljunom i kandžama; vjeruju da uoči potresa vode obiluju ribama. Antičke su mitske ribe *hipokamp*, *leokamp*, *taurokamp*, *pardalokamp* i *aigikamp*. Božice Hera i Afrodita pred čudovištem Tifonom pobjegle su u ribljem tijelu. Brkata drhtulja/munjeviti som u jednoj je sakarskoj grobnici naslikana ispod barke iz koje ribolovi gospodar grobnice (Kišpatić 2010: 219–221). Antičkorimski bogataši ribu za gozbe uzgajali su u ograđenom moru ili u ribnjacima. Mediteranske *morenel/morin(j)el/murine*, koje su hranili robovima i za koje se mislilo da kao ženke izlaze na kopno zbog parenja sa zmijama, prikazivali bi na talismanima (Kišpatić 2010: 174, 353, 355; Ladan 2006: 349–291, 368). Kao vodena bića i ribe keltske božice zaštitnice su plodnosti, mudrosti, znanja, nadahnuća i proricanja, npr. u tijelu lososa koji se hrani lješnjakom. U nordijskoj mitologiji riba je znak usuda i prilagodljivosti (<http://www.whats-your-sign.com/symbolic-meanings-of-fish.html>). Starozavjetni prorok Jona, čije ime znači ‘golub’ i kojem Bog zbog neposluha šalje morskuneman, u kršćanskoj ikonografiji znak je smrti i novog rođenja – u ustima ant. hipokampa te odjeven i vlasast kad ga neman guta ili nag i ćelav kad iz nje izlazi. Krist se prikazuje i kao ribar ljudi. Grč. monogram *ikhthys* (od *Iēsoūs Khrístòs Theoũ Hyiòs Sõtēr* – Isus Krist, Sin Božji) znači ‘Spasitelj’ jer su prvi kršćani – ribe u vodi krštenja (Badurina 2006: 333–334, 540), a zatim u oceanu grijeha (<http://www.whats-your-sign.com/symbolic-meanings-of-fish.html>). Arapi su u 7. st. za električnu brkatu drhtulju/munjevitog soma (*Malapterurus electricus*) preuzeli naziv *raad* ili *raas* ‘grom’ i u 12. st. zapisali da su Egipćani njome iz opsjednutih istjerivali zle duhove (Kišpatić 2010: 219–221). Muslimanski talismani za izazivanje kiše ribljev su oblika (Chevalier-Gheerbrandt 1994: 558).

I srednoameričkom bogu kukuruza znak je riba (Chevalier-Gheerbrandt 1994: 558). Domorodci bi u sezoni ribolova prvu ulovljenu ribu, za koju su mi-

slili da je glasnica prvotne ribe, vratili u more, kultno bi pozivali ribe u mrežu nazivajući ih poglavicama i zabranjivali spaljivanje ribljih kostiju. Na rijeci Columbiji prve sezonske losose isključivo bi pekli. Ainue bi se prije ribolova obredno očistili, a za ribolova žene bi šutjele (Frazer 2002: 392–393).

Budući da je riba – ženski simbol plodnosti i jedan od atributa Velike Božice, slov. i hrv. predaje kazuju o kozmogonijskoj predodžbi svijeta u vodi na leđima ribe Faronike (Goljevšček 1982: 104) ili sv. Mateja (Grbić 2001: 469). Ime Faronike slov. jezikoslovac Vlado Nartnik suodnosi s Perunikom. I dok se vjerovalo da ona uzrokuje potres, potres u Prekmurju pripisivao se dvjema ribama koje kruže oko zemlje u središtu oceana (http://www.ajdi.org/kozmogonski_mit.html). U Hrv. primorju još se u 20. st. vjerovalo da grmljavina na I. III. najavljuje obilje ribe (Pag, Širola 2002: 95). U hrv. se predajama morske serene/sirene i polžene-polribe izuzetna glasa (Bošković-Stulli – Marks 200: 505), za razliku od antičkih zanosnih i krvožednih sirena sa ženskom glavom i ptičjim tijelom, zbog neuzvraćene ljubavi odriču ribljih obilježja, besmrtnosti i samostalnosti (Vrkić 1995: 338). Podravske predaje vodenjacima pridružuju vodanojke ili vodenkinje (Balog 2011: 204). Na Novu Godinu mlade bi Ličanke kruhom ili kolačem kuglofom darivale izvore, rijeke i bunare, zazivajući »Na ti, ribo, kruva, a ti meni daj zdravlja!«, pa bi se umile i plesale kolo (Grčević 2000: 500). U Moluntu je zabilježeno da se plesalo i »ka' bi odili ribat na leutu« (Ivančan 1985: 57), a riblje čeljusne kosti bile su dio muslimanskih zaštitnih ogrlica (Sielski 1941: 105). I suvremena kazivanja svjedoče o kontinuitetu kozmogonijskih predodžaba, npr. ona o neuspješnu ribolovu zbog susreta ribara sa starom ženom (Širola 2002: 91, 95), o izvrsnosti klapskog pjevanja zbog prehrane pjevača plavom ribom, kao i šaljiva profesorska sintagma fosforizirane vještice za četiri iznimne gimnazijalke iz primorskoga ribarskog naselja Klenovica u kojem se stanovništvo prehranjuje morskom ribom.

2. Pojedini hrvatski ihtiološki dijalektalizmi i drugi srodni nazivi

I hrv. dijalektalizmi za pojedine riblje vrste koje žive uz stjenovito ili muljevito morsko tlo, osebujna izgleda i zagasite boje, katkad hermafroditi s otrovnim žlijezdama i šiljcima (Kišpatić 2010: 75), čini se da se odnose na (pret)kršćanska božanstva, npr. ciganin/kovač/sveti petar/šanjpera (*Zeus faber*) (Kišpatić 2010: 32–33, 72) i božjak/kobila/konjić-riba/morski konjić (dugokljunić)/peteh (*Hippocampus*).

Krška dalmatska ribica/ga(o)vica/krčevka/pijor (*Delminichthys adspersus*) (<http://www.index.hr/vijesti/clanak/u-lici-otkrivene-dvije-nove-vrste-endemskih-riba-pijor-gaovica/123416.aspx>) koja je preživjela više ledenih doba, prema jednoj imotskoj predaji u snu na nemuštom jeziku savjetuje začaranog

kraljevića da zamoli majku-rijeku za poplavu dubrave, ne bi li se spasili od zle babe i njezinih drvosječa (Delić Peršen 2009: 109–110).

U nazivlju europskih noćnih zmijolikih/šiljastih, sitnozubih i ružnih, jestivih ili nejestivih grabežljivica sadržana je riječ baba, također ime jedne od tri starovjerne slavenske vilinske proricateljice sudbine novorođenčetu (Čop 2011: 64). To su: babinja/tabinja, grumova mat(er)/grumovica/grunjova mati, grugovica, gruzja baba/mat, gruzevica, mrkulja, marina/morena/morin(j)a/m(u)rina, morska zmija, ugorova matica/ugoramami/ugorova majka i vražja baba (*Gaidropsarus*), u Europi poznata kao stir. *Donnán cúig ribe*, grč. *Mýraina*, lat. *Muraena helena*, engl. *live-bearded rockling*, španj. *Madreanguila* i tal. *motella...*, himera/morski štakor (*Chimaera monstrosa*), također razne vrste baba/slingura (*Lipophrys* i *Parablennius*) s imenskim apozicijama i atributima babaroga, rogata; balavica, slingura; crnoboka, crnoglava, mrkulja, prugasta; dalmatinska, dubinka, rupičarka; kokošica, krunašica, kukmašica, zatim marina/morska zmija/lampruga/okatica/paklara/pakljenjača/pegula/pijavica/zmijuljica (*Petromyzon marinus*), gospica/gruma/jegulja/kusnica/samica/travarica/ugor(ić) (*Anguilla anguilla*), morina/mrkulja/murina (crna) (*Gymnothorax unicilor*), jesetra/kralj/marun/moruna/štrigun (*Acipenser sturio*), crnomorka/morun/(jesetra) moruna (*Huso huso*), bab(ic)a/blatarica/dubljinica/mačkulja/muljarica/pijevac/slingura/zec (*Blennius ocellaris*), baba(kava)/batoglav/belajka/bežmek/čača/čuća/kate libanova mucalo/nebogled/pauk/petek/pušać (*Uranoscopus scaber*). Među hrv. i drugim mediteranskim nazivima za bodeč/četinku/jauk/jok/moraču/šk(a)rpun(u) (*Scorpaena porcus*) nazivi su, kao i u prethodnim primjerima, upozoravajućega ili pogrđnog značenja. Iako je bač/božjak/bujka/jebujka/jelenka/krastavac/lenac/labra/lena/lumbrak/mardač/modruša/salnjača/šarnjača/smokvica/zdrča/zelenka (*Crenilabrus*) atraktivniji, naziva se i govno. U europskim ribarnicama tražen je crnoguz(a)/fratar/kalauza/konj/papa/pic/pič baran/pop(ić)/sedlaš/špar crnorepac/šurag (*Diplodus vulgaris*). Možda su ribari kultne ribe napuštenoga vjerskog svjetonazora omalovažavali, pa je dragan(a)/pauk.../pagan/ranjenik/rnj (*Trachinus draco*) u europskim jezicima ‘zmaj’, a u hrv. dijalektu i pagan (<http://www.thewebsiteofeverything.com/animals/fish/Gadiformes/Lotidae/Ciliata-mustela>; <http://www.burzanautike.com/ribolov/ugorova-materVela>; 2003: 15; http://www.hr.wikipedia.org/wiki/Dodatak:Popis_jadranskih_ribljih_vrsta; Milišić 2007a: 2, 62, 95, 113; Milišić 2007b: 20, 27, 31, 63, 66, 141, 143, 213).

Među najljepše i najživopisnije europske ribe ubrajaju se božji losos/nevjesta/pisanica (*Lampris guttatus*) ili tal. kraljevska riba, čija je crvenkasta boja Islandanima apotropej od svih bolesti, zatim postirska dundica (*Coris julis/giofredi/vulgaris*) ili banica/družila/dugača/dûgnjaca/dûgnjica/dumbljača/dunzela/frajlica/gospodica/knez(ac)/kneginja/knez-du-

guja/general/kralj/kurac/luca/oficir/pizguja/serdar/šarac/vladika/zastava/žotra, a izvan hrvatskoga govornog područja *donzella* (tal.), *kněžík duhový* (češ., slov.), *Medditeranian rainbow fish* (engl.) *Meerjunker* (njem.), *Regenbogenfisch* (njem.) i *soultan* (tun.), čija ženka, kad dosegne 18 cm, postaje mužjak, također i dvospolne pisanica (*Serranus scriba*), burača/kanj od sike/likovac/parka/perka/pirka/pirak/pjerga/pjerka/špijun/vuk, batoglavka/crvena barjaktarka/jera/kirja/višćica (*Anthias anthias*), arbor/arbun/crvenac/marelič/ribon/rumenac/višćica (*Pagellus erythrinus*) ili eng. *Common Pandora*, pa babica/bilica/gavorica/gira oštrulja/lunzinga/matica/mendula/menula ščava/modraš/oštruja/prč/samar/sikavica/striga/štriga/vodun/vrba/žandar (*Spicara flexuosa*), te crljenka/frajlica/gad/guja/kanica/kajiš/kenja/kurdela(ča)/luzina/mač(inac)/plamen morski/sablja/ugorača/vrpca crljenka/žužnja (*Cepola rubescens*) i gnjigla/komarča/komej/orada/obrata/skomarča/šparica/štrigovica/zlatka/zlatnica/zvizdača (*Sparus aurata*) (Kišpatic 2010: 30; [http://www.hr.wikipedia.org/wiki/Knez_\(riba\)](http://www.hr.wikipedia.org/wiki/Knez_(riba)); <http://www.hr.wikipedia.org/wiki/Pirka>; Milišić 2007a: 162, 173, 185, 204, 217, 224; Milišić 2007b: 9)... Te su ribe možda u vezi s nebeskom dugom, Božjim pasekom/dundačom kajk. podravskih govora (Balog 201: 252), atributom antičke božanske glasnice Iris, imenovane prema grč. *iris/ῥις* 'duga'¹ ([://www.en.wikipedia.org/wiki/Iris_\(plant\)](http://www.en.wikipedia.org/wiki/Iris_(plant))), kao i atributom slav. božice. Na mjestu gdje duga ili grom dotakne tlo, kažu predaje, pojavljuju se kao cvijet irisa/perunike. Primjeri potvrđuju u jeziku očuvano preoblikovanje znaka predneolitičke vodeno-zračne božice u srodan znak plodnoga muškog božanstva (npr. kokoš → kokot, zmija → zmaj). Budući da se ribe koje ih predstavljaju javljaju ili kao zagasite, zmijolike i buljooke ili u crvenkastim i živopisnim bojama, možda je riječ o ribama prve (baba, majka) i druge generacije (babica, gospođica, nevjesta), supstitutima vile i vilinske kćeri.

3. Čudesna riba kao motiv hrvatske usmene književnosti

Riba koja govori, pjeva i ispunjava želje božanski je znak.

Deklica po vodu išla za visoke planine. / Vodicu zajimala je, ribicu zajela. / Ribica ju prosila: »Dej, pusti me živeti!« / Dekle bila smilovna, je ribicu pustila. / Ribica je švignula, je dekle poškropila. / »To ti naj bu, deklica, zakaj si me pustila?!« / »Muči, muči, deklica, buš fantiča dobila!« (Kupljenovo, Ivanković 2012: br. 124).

Motiv je hrvatskih tradicijskih pjesama u kojima se prožimaju mitski, povijesni i bajkoviti elementi, npr. o ženskom novorođenčetu kojeg se majka

¹ Spektralni niz duge, znak pretkršćanske slav. boginje, tematizirala sam u radu *Sunce sije, kiša će – etimologija boja, tematiziranje i kontekstualizacija spektralnog niza na primjerima hrvatskoga i srodnoga usmenog pjesništva*, predstavivši ga na XI. kroatističkome znanstvenom skupu 12. X. 2012. u Pečuhu.

odrekla bacivši ga u more, no spašeno ono odrasta posvojeno.

Oj, ti naša drugo, / alaj si ti lipa, / ko da ti je tato / mladi misec bio, / ko da ti je nana / žarko sunce bila! / Al' ni mi je, druge, / tato misec bio, / al' ni mi je nana / žarko sunce bila, / već je mene riba / u vodi rodila, / žuna me je tica / u kljunu iznela. / Tica lastavica / bila j' dadiljica, / rastova korica / bila j' kolivčica (Slavonija, Mlač 1972: 145).

Sinko Janko zaručil divojko, / da ni znala majka ni sestrica, / neg kaj su im druge kazivale, / kad je išla na hladnu vodicu, / na vodicu pred žarkem sunašce. / Kad je prišla u njegove dvore, / pitala jo njegva stara majka: / »Ala, snašo, gde si se gojila, / jali si se v polju med rožami, / jali si se v gore med jalvami, / jali si se v selu s divojkami?« / »Nit' se nisam v polju med rožami, / nit' se nisam v gore med jalvami, / nit' se nisam v selu s divojkami, / već sam bila deveta u majke. / Mene majka ponajgora bila, / metnila me v pisano škatuljo, / hitila me v more med ribice. / Ribiči su ribice lovili, / nosili me kraljice vu gradu. / Kraljica rekla, da bu me dala, / da bu me dala za gospodskog sina, / pa me dala za vojvodu Janka.« (Damalj, Žganec 1950: br. 228).

Prema Katičićevoj i Belajevoj rekonstrukciji slavenskoga starovjerja, mit-ski blizanački brat i sestra koji odvojeni odrastaju kod svojih rastavljenih roditelja, srest će se i zaljubiti na Jurjevo, i vjenčati na Ivanje (Belaj 1998: 259; Katičić 2008: 281).

Skoči Ivo iza jele: / »Lipa Mara, evo mene! / Ajd' idemo, Maro, / ajd' idemo, dušo, / do te vode Save, / da vidimo, Maro, / da vidimo, dušo, / kako čamac plovi, / kako ribar zlatnu ribu lovi!« (Bosanska Posavina, Novaković 2004: br. 8).

Hej, izgorila, nina, planina, / po njoj se trava pomladila! / Po njoj Ivo vrana konja pase, / sestrica mu užinu nosila, / bila kruva, vina crvenoga / i šarene ribe iz Dunaja (Betina, Ivančan 1982: 111–112).

Šetala se risa riba, / oj, djevojko, risa riba. / Po šarvaku širokome, / oj, djevojko, širokome. / I po moru dubokome, / oj, ... / Ima l' koga od mog roda, / oj ...? / Da pozdravi moju majku, / oj ...? / Da ne dade moju seju, / oj ..., / za udovca, ni za samca, / oj ... / Već da dade k'o štoj' mene, / oj ..., / đe je družba ovelika, / oj ..., / đe je dever i jetrva, / oj ... / Kad se mlada majki spremam, / oj ..., / svekrva mi kolač mijesi, / oj ..., / jetrvice biser nižu, / oj ..., / pa me mladu uvis dižu, / oj ... (Požeška kotlina, Ivančan 1988: 126).

Porod starovjerne slavenske božice Mor(an)e u vezi je s termičkom obradom hrane pečenjem, proljetnim zelenilom² i kultom zmija preuzetim od Ili-
ra, a porod njezine sluškinje s termičkom obradom hrane kuhanjem, možda omiljenijom starosjediocima (Furčić 1988: 29).

Zapivala Reza riba u duboki jezerovi: / »Ko bi mene uhvatio i od mene okusio, / rodio bi zemlji cara i careva potpisara!« / To slušala lipa Mara, što je riba

² Motiv proljetnog branja plavih ljubičica u vezi je s nimfom koju je zbog ljubomore prebila rimska božica Venera (<http://www.serbianforum.org/knjizevnost/104675-legende-o-cvecu>).

govorila. / Lipa Mara plete mrižu i uvati Rezu ribu. / Lipa Mara jede ribu, a sluškinja čorbu srče. / Porodi se lipa Mara, pa porodi ljutu zmiju, / a sluškinja zemlje cara i careva potpisara. / Ljuto kune lipa Mara sluškinju i zemlje cara. / Ljuta zmija progovara: »Ne kuni se, lipa Mara! / Danas, sutra Đurđev danak, slobodni jest moj izlazak! / Dičica će u ljubicu, a ja zmija pod travicu. / Dičica će za ljubicu, / a ja ću ih za ručicu.« (Bačka, Modrijan 1943/44. V-I: br. 21).

Ti su primjeri inačice istog napjeva, zapisana i u Komarnici, Uskoplju i Solinu, čiji su cjelovitiji španski oblici »Čovjek zmaj« (Murat 1996: br. 35) i »Procmilila budimska krajica« (Stepanov IEF rkp. 331, sv. III, br. 329). Iz njih je razvidno da će (budimska kraljica) Mara, zahvaljujući čudesnom začecu nakon konzumiranja tabuizirane ribe, možda i ženskog člana vlastite božanske obitelji, roditi zmaja/zmiju, a njezina sluškinja budućeg vladara. Zmaj će oženiti najmlađu kćer mletačkog dužda, prethodno joj udovoljivši trima željama – da sagradi zlatni put od Budima do Mletaka i uz njega posadi naranče. Pjesme završavaju ili sretnom zmajevom preobrazbom u krasna mladića ili tragičnom mladićevom smrću zbog te (preuranjene) preobrazbe.

Prema jednome suvremenom kazivanju, na otoku Pagu majke upozoravaju kćeri na zmije³ pri branju ciklama. Kultna zmija, dakle, gospodari prirodnim i životnim ciklusom čiji kraj obilježava dvoznačno razdoblje u znaku ljubičaste ženske i crvene muške boje, najdulje i najkraće valne duljine spektralnog niza.

Oj, Jagodo, ne beri jagoda, / ujest će te guja iz jagoda! / Da b' ja znala da bi guja klala, / ja bi njoje oči iskopala / na iglici, svojoj veziljici. / Oči bi joj kujundžiji dala: / »Kujundžijo, tako ti zanata, / o, sakuj meni mēduše od zlata, / da ih nosim jutrom i večerom, / i u podne kad mi dragi dojde.« (Dragovci kod Oriovca, Bogdašić 1885).⁴

»Oj, divojka, dušo draga, gdje buš vodu zajimala?« / »Dolje, dolje, na kraj sela, pod javorom!« / Pod javorcem mrzla rosa, a u rosi fijolice, / pa ih bere Đuro diete, pa je nosi majke kući. / Majka nosi tom kovaču, da raskuje devet ključov, / devet ključov otpiračov, s čim otpira goru črnu. / U toj gori devet gradov, v svakom gradu devet bracov, / vu jednom je brat (z) sestricom, a vu drugom Đuro s Katu.« (Nespeš – Zelina, Žganec 1979: br. 110).

No brak mitskog para poguban je zbog bratove mračne prošlosti (Belaj 1998: 317–320).

B'jela loza dva grozda 'ranila, / majka je dvi čeri od'ranila. / Jednoj je ime Anica, / drugoj je ime Marica. / Prosio Ivo Maricu, / ne da mu majka Maricu. / Kada su došli do morja, / zaiska Anka vodicu: / »Dodaj mi, Ivo, vodice / iz tvoje b'jele ručice!« / Govori Ivo Anici: / »Sagni se, Ano, na morje, / napi' se 'ladne vodice!«

---

³ Otočani ih nazivaju *zmijavci* i *košutice*.

⁴ Bogdašić, Petar. 1885. *Nar. pjesme iz Dragovaca kraj Oriovca*, rkp. 57, str. 73, br. zbr. 234, br. 94. Zagreb: MH.

/ Sagne se Ana na morje, / turi je Ivo u morje. / Kada je prošla godina, / al' ide Ivo punici. / Govori Ivi punica: / »A 'di je seka Anica?« / »Anica platno navrgla, muško je čedo rodila. / B'jelo je platno tvrdivo, / muško je čedo pačljivo. / Pa sam doš'o po Maricu, / nek' bude Mara dadilja!« / Dala mu majka Maricu. / Kada su došli na morje, / zaiska Mara vodice: / »Dodaj mi, Ivo, vodice, / iz tvoje b'jele ručice!« / Govori Ivo Marici: / »Sagni se, Maro, na morje, / napi' se 'ladne vodice!« / Sagne se Mara na morje, / a u morju riba moruna. / Govori Mara ribici: / »Jesi li prava ribica / ili si moja sestrice?« / »Ja nisam riba moruna. / Ja sam ti prava Anica, / tvoja sam mila sestrice.« / Kada to čula Marica, / skočila Mara u morje. / »Kad nema sestre Anice, / nek nema ni sestre Marice!« (mađ. Gradišće, Franković 2004: 275–276).

Porod Marine sluškinje uspostavlja novi poredak u doticanju i prožimanju snaga prirode te božanske i svjetovne vlasti. Na tragu mitskih predodžaba u kojima možda iščitavamo smjenu etničkih i kulturnih zajednica (Iliri, Romani → Slaveni, Hrvati), anonimni sudionici usmene predaje označeno imenuju, pamte, nadopunjuju ili odbacuju, svjedočeći promjenama u svojem prirodnom i društvenom okolišu, uz nastojanja da ih sebi prilagode i podrede vlastitim svjetonazorom i kulturom. Ženski je znak voda, pa dok su mitska Mara, njezina majka i dijete riboliki i/ili zmijoliki/zmajoliki, u srednjovjekovnoj kršćanskoj ikonografiji sirene su znak bluda, razvratnosti, nemorala i grijeha (Vicelja-Matijašić 2011: 387).

4. R(e)z(a), Res(a), Riz(a)

Odjekuje li riba Reza iz prve pjesme babi Rezi u međimurskome plesnom napjevu »Ti si baba Reza, ja bum tebe kral« i u sljedećim hrvatskim dječjim rugalicama?

Tuži baba Reza, / 'oće komad mesa, / ak' oj nije dost', / dobi komad kost!

Ide baba ljuta, / bježite joj s puta. / Ako nešte bježati, / ona će vas pojesti. / Tužibaba Reza, / dobiš komad mesa. / Tuži još, dobiš groš! (Bjelovar, Lovrenčević 2012: br. 383).

Prigorci su djecu plašili s Rzom koja živi u grmlju na brijevu i noću sjedi na pragu kao škopac ili janje (Rožić 2002: 308). Hrvatski reznica je 'kračun, zasun'. Hrv. dijalektalni *kračun*, slov. *kračon* i crnog. *krakun* izvode se od lat. *characium* 'krak' (Skok 1972: 175). Kračun je slov. Hrvatima 'najkraći dan u godini', a mađ. *Karacsony* je 'Božić' (Pokorný 2012: prilog). Riječ je, dakle, o danu koji prema kozmogonijskome mitu uskrsla božanstva otključavaju sva-kog Jurjeva (Belaj 1998: 231; Katičić 2010: 340).

U kakvu je odnosu ime Reza s hrv. riječima rez za 'mjesto zarezano oštrim predmetom', 'ranu' i 'žlijeb' (**2000: 1076), zatim srezba(rija) 'ukras', režanj

‘odrezani komadić’, rezak ‘bridak, oštar, urezan’, režak/reška ‘pukotina (i škržna), rasjelina, raspuklina’ (**1953: 913, 917, 919–920), pa s tim u vezi i reza ‘stolisnik’ (*Acillea millefolium*)⁵ (**1953: 912), s rezanac ‘resa lijeske’, ‘narezan božićni rapski kolač’ i ‘trakasto valjano tijesto’ (**1953: 913), s resa za ‘ukrasnu nit u tkanini ili pletivu’, ‘dugoljasti viseći cvat’ i ‘ukras’, te s (u)res ‘ukras’?

... / Cicu-micu, / idem k stricu, / vlovil bum lesicu, / denem na stolicu. / Dajte, mama, mesa, / Marinoga resa!... (Dekanovec, Žganec 1924: br. 12).

Stslav. riječ riza znači ‘odjeća, ruho, platno’ (**2009: 239) i ‘ukrasna uska traka na odjeći od čohe’, brački selaški riz je ‘crta nastala pregibanjem tkanine ili papira’ (Vuković 2001: 314), a rizano ili izriza je ‘arhaična tehnika ukrasa’ (Braica 1999: 82).

Hrvatski i slovenski ris označava ‘čarobni krug kojim se okružuju čarobnjaci prije čaranja ili zazivanja nečistih duhova i mračnih sila’ (http://www.govori.tripod.com/arvacki_ricnik.htm; Čok 2011: 33), u sotinskom govoru Vojvođanskih Hrvata znači ‘zaradu u naturi’ (Siladev 2007: 168), u govornima šibenskog zaleđa ‘crtu’ (Furčić 1988: 590), u Bosanskoj Posavini ‘mustru’ (**1955: 37), u Imotskoj krajini ‘vijugavi ili kružni srmeni ukras na odjeći’, ‘čarobni krug’ i u starijem značenju ‘šareno’ (Kutleša 1997: 532) te ‘vampir’ (Braica 1999: 82).⁶ Prema jednoj slovenskoj predaji crnoškolac⁷ trojici braće otkriva da će se obogatiti ako uoči ponoći na crni petak u najdubljoj seoskoj dolini jednogodišnjim lijeskovim prutom ucrtaju na tlu kružni ris, puhnu u sviraljku od mačkina repa i ustraju unatoč trima zlodejevima⁸ kušnjama (Čop 2011: 69), pa je na starome hrv. risni i slov. resni ‘istinit’ (**1955: 36), rezik ‘odvažnost’ i ‘opasnost’, a rizik ‘opasnost, pogibelj’ (**1953: 917; 2000: 1082). U Prigorju je zapisana predaja o seljaku koji je išal v ris i kojemu je nakon bezuspješna lova jedne kvaterne večeri u šumi ispunjenoj zvucima nevidljive sječe, zbog straha otpala kosa (Rožić 2002: 305).

Tri djevojke u ris polazile / i sve tri su sirotice bile, / med njima ostarel babajko. / Otac kosi, a djevojke vežu, / oblaci se sa svih strana stežu. / Al’ govori ostarel babajko: / »Posedajte, moja deco mila, / pokrijte se kabanicom gore! / Posedajte, moja deco mila, / dok ne prođe ta Božija sila!« (Mirkovci, Modrijan 1941/42: br. 24).

Oj, Bojana, zelena livada, / što si tako zelena polegla? / Kak ja ne bi zelena po-

⁵ Budući da su liječnici grčkim ratnicima rane zacjeljivali i stolisnikom, onda se reza, drugo ime te biljke izvorno suodnosi s rezom, ubojitim hladnim oružjem trojanskih neprijetelja.

⁶ Risna je na grčkom jeziku *ρυσικός* ‘pjesnikinja’ (**1955: 36).

⁷ Predaja kazuje da je crnoškolec ili grabancijaš đak koji je nakon dvanaest bogoslovnih školskih godina završio i trinaestu, crnu ili vrazju školu te zbog toga raspolaže natprirodnim moćima (**2000: 301).

⁸ Zlodej je slovensko mitsko biće koje čini zlo.

legla, / kad me gaze konji i junaki, / jutros rano devet devojaka? / Svaka nosi srpak za pojasom, / najstareja kosu na ramena, / s kojum kosi svakojaku travu, / ponajviše mladu detelinu, / pa ju nosi pred bratove konje: / »Pite, ješte, konji brata moga, / zutra ćete dal'ko putovati, / preko gore – gore su visoke, / preko luga – lugi su zeleni! / Kad dođete na Risovo polje, / videt ćete devojkine dvore, / de devojka perom dvor pomeće, / za njim majka redom stolce meće.« (Donja Letina, Hrvačić 2000: br. 247b).

Riječi orisnice ili urisnice (od grč. 'ograničavam, određujem') oznaka su za 'tri mitske prorocatejlice sudbine novorođenčetu', a to su prema jednoj slovenskoj predaji Babica⁹, Rojenica i Sojenica (Čop 2011: 64). One raspolažu životom, smrću i pojavnošću, dakle i svim spektralnim bojama, među kojima je najintenzivnija crvena ujedno i najkraće valne duljine. Stoga je risonja 'crvenkast grah', ris 'zvijer crvenkasta krzna', a Riska, Risulja, Risoja, Risonja i Risova osobna su imena za 'šarovito ili crvenkasto govedo ili ovce' (**1955: 36, 39). Međutim risat se u kastavskom govoru čakavskoga narječja znači 'sklizati se' (Jardas 1994: 402), a tursko-arapski reziluk je 'pogrda, ruglo, sramota' (**1953: 918).

Koturala se je gruda snijega, / a u toj grudi plemenita gospodica Marusi. / Gospodica Marusi držala je ključeve. / »Oj vi ključevi, nemojte zvoniti, / mojega brata nemojte buditi / jer se moj brat vratio iz vojske / i donio mi darak, / darak – zlatan prstenak, / zlatan prstenak na desnu ruku!« / Na nebu zvijezda sija, / Krist se rodil! (Lviv, kaz. i prep. Wilczynski 2011)^d.

Etnografski i jezični znakovi – od čarobne kružnice do uroborosa, klizištem lavine od kulnog visa do kultog vrela, od mokrog do suhog, od riba do gmazova i dalje – linearizacijom cikličkoga u evolucijsko-supstitucijski niz svjedoče u prilog Terri Magni, detroniziranoj prabožici živog svijeta (voda → sjeme → cvijet → riba → ptica → zmija → čovjek; divlje → uzgojeno → proizvedeno).

Tam stoji, stoji velika vas, / na konc vas beli grad, / na konc gradu pa jezer globok. / Notri je pa neguden črv, / neguden črv lintvern hud (Slovenija, Goljevšček 1982: 105).

U Đurđa bana prid kućom grana, Kirijo, leližo! / Na toj su grani troji mladići, Kirijo... / Prvi mladići tići slavići, Kirijo... / Drugi mladići, tići lastići, Kirijo... / Treći mladići mali gujići, Kirijo... (Otok, Kuhač 1941. V: br. 271).

... / Pred vrati van je sljiva, fijole! / (Tako, Bože zlata, fijole, / o, fijole, Sveti je Stipan va sele!) / Bog živi vas i sina, fijole! / (Tako, Bože...) / Va šumi van je cer, fijole! / ... / Bog živi i vašu kćer, fijole! / ... / Va kope van je kljuka, fijole! / Tako, Bože... / Bog živi i vašega unuka, fijole! / ... (Pazin, Kuhač 1941. V: br. 238).

⁹ Mitsu *Babicu* i primalje *babice* tematizirala sam u radu *Magija i prežici vračarstva u hrv. trad. vjerovanjima i postupcima s rođiljom na znanstvenome skupu »Kult Velike Majke i štovanje Majke Božje«* 6. i 7. X. 2011. na Filozofskome fakultetu u Zagrebu.

5. Zaključak: od Hatuše i Troje do Ilirije i natrag

Rhesos je ime jedne od sedam rijeka u Troadu/Troasu na SZ Anatolije, povijesne Pergamske Kraljevine i rimske provincije Azije, kasnije bizantskog i osmanskog teritorija (<http://www.en.wikipedia.org/wiki/Troad>). Je li ime ribe Reze u hrvatskim obrednim napjevima trački antroponim riječnog boga Rhesosa/Rhesusa (grč. Ρῆσος od pie. **reg-* ‘vladati’¹⁰) u istoimenoj rijeci, koji su preuzeli Grci i po kojem su nazvali budućega tračkog kralja, navodno začetog između riječnog boga Strimona¹¹ i jedne grčke muze (<http://www.mythagora.com/encytxt/encr.html>; <http://www.theoi.com/Potamos/PotamosRhesos.html>), opjevanog u »Ilijadi« kao tragičnoga trojanskog kralja? Iz povijesnih izvora razvidno je da je ratoborno susjedstvo žudjelo za zlatom hetitske prijestolnice Hatuše (1680. – 1180. pr. Kr.), sve do granica carstva s Wilusom/Trojom, da su u maloazijskim zlatonosnim rijekama navodno živjele zlatne ribice i da je riječno zlato stanovništvo ispiralo runom, postupkom donedavno poznatom i ispiraćima zlata bosanskih rijeka. S tim u vezi možda je i het. hidronim ^{1D}SIG-na u kojem prvi slog označava ‘rijeku’, a drugi ‘krzno, vunu’, (Belaj 1998: 83), čime se tumači ie. homonimija riječi za vunu i val (Katičić 2011: 216). Ahilej/Enhelej prorođeni je Ilir iz Enchelea/Enchoalesa/Engelonesa, ie. tračko-ilirskog plemena kojem je riba totem i koje Scylax Cariadensis smješta uz Rhesus i na područje od Wiluse/Troje do Budve/Buthue/Budoe¹² u 13. st. pr. Kr.

U ruskoj bajci »Emelija i štuka« najmlađem bratu, zahvaljujući zazivu koji mu štuka otkriva nakon što joj poštedi život, nevidljiva sila pomaže, bogati ga i ženi carevnom Marjom. Hrvatska književnica Ivana Brlić-Mažuranić u bajci »Ribar Palunko i njegova žena« nadahnula se ruskom bajkom o zlatnoj ribici. U njoj zauzvrat za slobodu ribica starici i starcu ispunjava želje, sve dok starica ne poželi biti gospodaricom mora – i čarolija nestaje. Ako nije zlatna, onda riba udavači donosi zlatni prsten (Šoljan 1969: 115–121).

Stoji, stoji jelkica, / notri teče merzel studenc. / Po studenci perplava ribica, / v ustih pernese perstan zlat. / V jelki sedi tičica... (Slovenija, Goljevšček 1982: 111).

Možda kultnu vezu ženskog načela s plemenitim metalima i onostranim potvrđuje omatanje umrlih het. i stgrč. plemkinja, za života hramskih svećenica, posmrtnom tkaninom sa zlatnim utkanicama ili vezom.

Prvi spomen gradića Rize u istoimenoj pokrajini u crnomorskoj Turskoj datira u 2. st. pr. Kr., u doba rimske provincije Kapadokije. Imenovan je po grčkim riječima ριζα ili Ριζάιον ‘obroncima planine’. Latinske oblike *Rhizus* i *Rhizae-*

---

¹⁰ ‘Kralj’ je lat. *rex*, a hrv. i *režitelj* ‘onaj koji upravlja, vladar’ (** 1953: 922).

¹¹ *Strymon* je i naziv prolaza povijesnog Eiona – luke Amphipolis u zap. Trakiji (<http://www.ask.com/wiki/Rhesos>).

¹² Na podatku zahvaljujem prof. Marku Rašiću.

um u osmanskom razdoblju zamijenio je današnji naziv (<http://en.wikipedia.org/wiki/Rize>; <http://www.iwasinturkey.com/wiki-guide/Rize>).

Grč. *Ρίζων/Rizon*, lat. *Risinium* i ilir. *Rhizon* današnji je gradić Risan u crnogorskom zaljevu Boke Kotorske, jedno od najstarijih mediteranskih naselja. Njegov prvi spomen datira u 4. st. pr. Kr., nakon vladavine ilirske kraljice Teute (231. pr. Kr. – 228. pr. Kr.) koja ga je nakon pada Skadra proglasila svojom prijestolnicom. Smjestio se na rtu blizu Tivata i Perasta, navodno prozvanih po Teuti i ilirskim Pirustima, s arheološkim nalazima starim i 3 500 godina (<http://www.hr.wikipedia.org/wiki/Iliri>; <http://www.bs.wikipedia.org/wiki/Risan>; <http://www.bs.wikipedia.org/wiki/Teuta>; http://www.panacomp.net/crna_gora?s=perast). Njegovo lokalno stanovništvo i danas penjače na Sv. Iliju iznad Perasta upozorava na opasnost od Bezimene^c.

Sjeverozapadno od Despotovca, koje se kao naselje Voinci prvi put spominje u 14. st., na desnoj obali rijeke Resave u klisuri planine Beljanice, izgrađen je manastir Manasija/Resava. Obližnja Divljakovačka/Resavska pećina na obodu je istoimenog polja, na proširenom je dijelu riječnog kanjona selo Lisine s ribnjakom, a ispod visa Sokolca iz kamena izvire Veliko vrelo koje oblikuje slap Lisine. Posvećen Sv. Trojici, manastir je u 15. st. bio kulturno središte despota Stefana Lazarevića i danas predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika srpske srednjovjekovne kulture. U manastirskoj porti ostatci su prethodnih građevina. Dijelu očuvanih mozaika i fresaka pripisuje se izniman domet zapadnorenesansnog i bizantskog stila srednjovjekovnog slikarstva. Zlato od 7 tovara (1 tovar = 80 kg), koje su s tih fresaka sastrugali i iz riznice na svojem osvajačkom pohodu opljačkali Osmanlije, podrijetlom je iz obližnjega zlatonosnog rudnika (<http://www.despotovac.com/home/znamenitosti/manastir-manasija.html>; http://www.despotovac.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=78).

Priča se da je u blizini hercegovačkih gora Marnica i Baćina mjesto Crkvice na Risovcu, gdje su Doljanci imali staje, imenovano po nekadašnjoj crkvi. Na sjeveroistočnom dijelu ravan graniči s Brčnjem koji je sa sjevera zagrađen Vratima kroz koji prolazi put, ispod usjeka silazeći u dolinu Doljanke s mjestima Risovac i Lokve, te s Česmom žive vode i pet čatrnja. Tragovi ranijih naselja i nadgrobnika upućuju na povijesni kontinuitet tog područja. Današnje groblje obaju sela smješteno je na razdjelnici Risovca od Rudog Polja (http://www.rama.co.ba/html/prezimana/doljani_i_polja.html).

Planina Risnjak, čije se ime pučki izvodi iz nekad u njemu stalno nastanjene zvijeri ris (*Lynx lynx*), zbog vodonepropusna tla obiluje vodotocima, među kojima su i Bijela Vodica te Crni Lug.

Rezovac i Rezovačke Krčevine naselja su u Virovitičko-podravskoj županiji. Ulica Stari Rezovac svjedoči o istoimenome najstarijem župnom naselju, a spominje se u 17. st. Na raskrižju Pešte i Novoga Rezovca seljaci su se okupljali oko zvonika na svibanjskim i listopadskim pobožnostima (([124](http://www.sv-leopold-</p></div><div data-bbox=)

mandic.net/index.php?option=com_content&view=article&id=56&Itemid=57).

Risvica u Krapinsko-zagorskoj županiji smjestila se na Cesarskoj gori, iznad općine Kumrovec i rijeke Sutle, kojom je u antičko doba prolazila rimska prometnica. Blizu naselja je kapela Majke Božje Risvičke/Snježne, koja se prvi put spominje u 17. st.¹³ Iznad nje su ruševine Cesargrada, utvrde koju su možda izgradili templari (<http://www.hr.wikipedia.org/wiki/Risvica>; <http://www.pdravnagora-vz.com/galerija/kumrovec-risvica-cesargradska-gora-klanjec/18>). Obližnjem Zagorskom gorju pripadaju i Ivanščica, Medvednica, Očura/Strahinščica, Kuna gora, Kolos/Haloze i Komorska gora/Strugača¹⁴, s hodočasničkim putevima na trobrdne slovenske Svete gore¹⁵ i u hrvatsku Mariju Bistricu. Hrvatskim zagorjem teku Bednja lokalnog naziva Baednjo, Sutla (slov. Sotla) i Krapina¹⁶, rijeke također zanimljivih imena.

Možda toponimi osnove *rez* i *ris* svjedoče u prilog kultnome pretkršćanskom značenju prvotnih božanstva na mjestima u čijim se imenima pojavljuju¹⁷, kao i njihovu jezično-povijesnom kontinuitetu još od vremena stvaranja indoeuropske zajednice.

¹³ Na podatcima zahvaljujem mr. art. Zvezdani Jembrih, povjesničarki umjetnosti iz Zagreba, 13. VII. 2012.

¹⁴ Budući da joj je vis Komorčec, možda se suodnosi s ljekovitom biljkom protiv unutrašnjih bolesti i zmijskog ugriza anasonom/divljom mirodijom/janežom/komoračom/koromačom/rezenom (Vela 2003: 28) kojom su trgovali antički narodi, donedavnim obvezatnim načinom uskrasnih jelima južnovelebitskih Podgoraca i zagrobnom biljkom (Trošelj 2011: 92–93). Pučki naziv komorač sadrži riječ mora koji je možda u vezi s morom i lijepom Mor(an)om iz hrvatske usmene književnosti čija su imena od ie. **mer-* 'smrviti, moriti' (Belaj 1998: 231).

¹⁵ Svete gore na Bizeljskem uz Sutlu hodočasničko su smjesto s trobrodnom župnom crkvom Blažene Djevice Marije na temeljima prethodne crkve i s kapelicama posvećenima sv. Martinu, sv. Jurju, sv. Boštjanu i Majki Božjoj Lurdskoj. U zapisima se prvi put spominju 1265. kao Gora svete Marije Device pri Kunšperku. Kompleks krasi djela ranosrednjovjekovne, gotičke i barokne umjetnosti. U luku portala predromaničke kapele sv. Jurija uklesani su nedešifrirani znakovi u kojima se prožimaju antička i ranosrednjovjekovna tradicija (** 1966: 350).

¹⁶ Možda hidronim Bednja u vezi s – hrv. badanj 'vjedro, kaca', Sutla – u vezi sa sutla 'kuma, žensko čeljade' (arh. hrv.) (** 1959–1962: 79), slota 'ispijena, blijeda mitska žena koja za susnježice donosi bolest' (kajk.) i 'susnježica, zima, oluja' (hrv.), slotan 'bolježljiv, slab' (arh. hrv.) (** 1956: 584) te slota 'promiskuitetna ženska osoba' (engl.) (<http://http://www.urbandictionary.com/define.php?term=slotal>), i Krapina u vezi s – arh. kraplja 'kaplja' (** 1898–1903: 465), krap 'šaran' i krapuj 'prije našeg vremena' (Iveković – Broz 1901: 576), upućuju na odnos ie. ratnika prema neolitičkoj božici koja raspolaže vodama, tj. resursima.

¹⁷ Isprva kao oronimi (npr. Risovača i Risovačko brdo kraj Bihaća, Risova ljut kod G. Suhaje u BIH), hidronimi (npr. virovitički izvor Rezakovac i lički potok Risovac u Hrvatskoj te pounjsko vrelo Risovac kraj Prnjavora u BIH), zatim kao hilonimi (npr. Risovac u Lici), pa anojkonimi (npr. pustara *Rezova Bara* kraj Osijeka i pašnjaci *Risovac* kraj Gospića u Hrvatskoj te *Risova greda* u Mijonićima kraj Trebinja i njiva *Rezine* kod Visokog u BIH) i najzad kao oijkonimi (npr. *Risna* između Križevaca i Bjelovara te *Risovac* u ličkom Smokviću u Hrvatskoj i *Rezakovina* kraj Visokog, *Rezna* u Kladuši te *Risnik* u Gledenima u BIH) (** 1953: 913, 918; ** 1955: 36–37).

Literatura i drugi izvori (međumrežne stranice, kazivači)

- BADURINA, ANĐELKO i dr. 2006. *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zap. kršćanstva*. Zagreb: KS.
- BALOG, VID 2011. Duhi vodeni. *Hrvatska bajoslovlja*. Zagreb: AGM, 199–204.
- BELAJ, VITOMIR 1998. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, MAJA – LJILJANA MARKS 2002. *Usmene priče iz Župe i Rijeke Dubrovačke*. Zagreb: Ex libris.
- BRAICA, SILVIO 1999. Pojmovnik hrv. etnografije i etnologije. *Ethnologica dalmatica* vol. 8. Split: EM, 5–119.
- ČOK, BORIS 2012. V siju mesečine... *Studia mythologica Slavica supplementa, supplementum 5*. Ljubljana: Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, Inštitut za narodopisje, Založba ZRC.
- DELIĆ PERŠEN, MAJA 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: MH.
- DRAGIĆ, MARKO 2007/2008. Obredne pjesme. *Poetika i povijest hrv. usmene književnosti*. Split: FF, 26–61.
- CHEVALIER, JEAN – ALAIN GHEERBRANDT 1994. *Rječnik simbola* [prev. A. Bujlan et al]. Zagreb: NZMH, Mladost.
- FRANKOVIĆ, ĐURO 2004. *Sanak snila budimska kraljica...* Pečuh/Pécs: Frankovics és Társa Kiadói Bt.
- FRAZER, JAMES G. 2002. *Zlatna grana...* [prev. D. Telečan]. Zagreb: Slon, Naklada Jesenski i Turk.
- FURČIĆ, IVO 1988. *Nar. stvaralaštvo Šibenskog područja III*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.
- GRBIĆ, JADRANKA 2001. Vjerovanja i rituali. *Hrvatska tradicijska kultura* [ur. Z. Vitez i A. Muraj]. Zagreb: Barbat, 459–496.
- GOLJEVŠČEK, ALENKA 1982. *Kaos. Mit in slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: SM, 103–111.
- GRČEVIĆ, JURE 2000. Vjerovanja. *Kompolje – život i narodni običaji*. Kompolje: KČS pokrajine Gacke, 497–531.
- HRVAČIĆ, STJEPAN 2000. *Nar. pjesme, plesovi i običaji Posavine donjeg Pokuplja i susjednih krajeva*. Sisak: MH.
- IVANČAN, IVAN 1982. *Narodni plesovi Dalmacije 3*. Zagreb: KPS Hrvatske.
- IVANČAN, IVAN 1985. *Nar. plesni običaji južne Dalmacije*. Zagreb: KPS Hrvatske.
- IVANČAN, IVAN 1988. *Nar. plesovi i plesni običaji Požeške kotline*. Zagreb: KPS Hrvatske.
- IVANKOVIĆ, IVICA 2012. *Kupljenski spomenar... , 1. diel*. Kupljenovo: KUD Kupljenovo i Zagreb: FoMa.
- IVEKOVIĆ, FRANJO – IVAN BROZ 1901. *Rječnik hrv. j., sv. I*. Zagreb: Štamparija K. Albrechta.

- JARDAS, IVO 1994 [1957]. *Kastavština, zb. 3*. Rijeka: KPD I. M. Ronjgov.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 2008. *Božanski boj*. Zagreb: Ibis grafika i Odsjek EKA FF – Mošćenička Draga: KČS.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 2010. *Zeleni lug*. Zagreb: Ibis grafika, MH – Mošćenička Draga: KČS.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 2011. *Gazdarica na vratima*. Zagreb: Ibis grafika, MH – Mošćenička Draga: KČS.
- KIŠPATIĆ, MIŠO 2010 [1893]. *Ribe*. Zagreb: MH.
- KOLMAN-RUKAVINA, MAJA – OLEG MANDIĆ 1961. Životinje. *Svijet i život u legendama*. Zagreb: Znanje, 70–79.
- KUHAČ, FRANJO 1941. *Južno-slovenske nar. popijevke. V*. Zagreb: JAZU.
- KUTLEŠA, SILVESTAR 1997. Rječnik lokalizama. *Život i običaji u Imočkoj krajini*. Imotski: MH i Split: Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu HAZU, 499–547.
- LADAN, TOMISLAV 2006. *Etymologicum – Tumač raznovrsnih pojmova*. Zagreb: Masmedia: 249–391, 368.
- LOVRENČEVIĆ, ZVONIMIR 2012. *Folklorna glazba Bilogore*. Zagreb: IEF – Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, ZKUU Bjelovarsko-bilogorske županije.
- MILIŠIĆ, NEVEN 2007a. *Sva riba Jadranskog mora*. Split: Marjan tisak.
- MILIŠIĆ, NEVEN 2007b. *Sva riba Jadranskog mora*. Split: Marjan tisak.
- MODRIJAN, SLAVKO 1941 – 1942. *Proljeće – glazba za mladež* god. III, sv. V. Zagreb: HDT.
- MODRIJAN, SLAVKO 1943 – 1944. *Proljeće – glazba za mladež* god. V, sv. I. Zagreb: HDT.
- MURAT, ANDRO 1996. *Nar. pjesme iz Luke na Šipanu* [ur. T. Perić-Polonijo]. Zagreb: MH.
- NOVAKOVIĆ, MOJMIK – KRIES 2004. *Ivo i Mara (CD)*. Kutina: Kopito Records.
- PERUŠKO, MARIJA 2010. *Rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Društvo KUS Mendula.
- POKORNÝ, VILIAM 2012. Hrvatski Božić u Devinskoj Novoj Vesi. *Hrvatska rosa – časopis Hrvata u Slovačkoj* 2. Bratislava – Devínska Nová Ves: Chorvátsky kultúrny zväz na Slovensku, prilog.
- SIELSKI, STANKO 1941. Hamajlije. *Etnografska istraživanja i grada* III. Zagreb: Hrvatski državni EM, 81–120.
- SILAĐEV, RUŽA 2007. Rječnik manje poznatih riječi i izraza. *Divani iz Sonte*. Subotica: Studio Bravo, 153–173.
- SKOK, PETAR 1972. *Etimologijski rječnik hrv. i srp. j. II*. Zagreb: JAZU.
- ŠIROLA, BOŽIDAR 2002. *Novalja – nar. život i običaji*. Novalja: MH.

- ŠOLJAN, ANTUN 1969. *Sto najljepših svjetskih bajki*. Zagreb: Stvarnost.
- TROŠELJ, MIRJANA 2011. *Mitske predaje i legende fužnovelebitskog podgorja*. Zadar: MH, 76–110.
- VELA, S. Ribe i ribice. 2003. *Makarska rivijera, br. 3*. Zagreb: Graphis, 14–15.
- VICELJA-MATIJAŠIĆ, MARINA 2011. Branko Fučić i ikonografija... *Az grišni diak Branko pridiivkom Fučić*. [ur. T. Galović]. Zagreb: HAZU [et al], 375–390.
- VUKOVIĆ, SINIŠA 2001. *Ričnik selaškoga govora*. Split: Laus.
- ŽGANEC, VINKO 1924. *Hrv. pučke popijevke iz Međimurja (svjetovne), I. sv.* Zagreb: JAZU.
- ŽGANEC, VINKO 1950. *Hrv. narodne pjesme kajkavske*. Zagreb: MH.
- ŽGANEC, VINKO 1979. *Hrv. pučke popijevke iz Zeline i okolice*. Zagreb: SIZ kulture i informiranja Zelina.
- ŽIC, IVAN 2001. [1899]. Životinje. Unutrašnje bolesti. *Vrbnik na otoku Krku – narodni život i običaji*. Zagreb: IEF i Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 38, 71.
- ***1898–1903, 1953, 1955, 1956, 1959 – 1962. *Rječnik hrv. ili srp. j.* V, XIII, XIV, XV, XVII [ur. P. Budmani; ur. S. Musulin]. Zagreb: JAZU.
- ***2000. *Rječnik hrv. j.* [ur. J. Šonje]. Zagreb: LZ M. Krleža, ŠK.
- ***2009. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik* [S. Damjanović et al]. Zagreb: MH.
- ***1966. *Enciklopedija lik. umjetnosti*, svezak 4 [ur. A. Mohorovičić]. Zagreb: JLZ M. Krleža.

* * *

- ^bGračaković, Marija iz Crikvenice, prof. hrv. j. i knjiž., rođ. 1943. u Korniću, 8. VI. 2012.
- ^cJembrih, Zvezdana iz Zagreba, mr. art. i pov. umj., rođ. 1966. u Zlataru, 13. VII. 2012.
- ^aNačinović, Danijel iz Pule, dipl. kroatist i talijanist te pjesnik iz Pule, rođ. 1952. u Labinu, 8. VI. 2012.
- ^dWilczynski, Orest-Dmitro iz Lviva, grkt. svećenik, rođ. 1974. u Zoločivu, 20. VII. 2011.

The Remnants of the Cosmogonical and Other Mythical Images in Examples of the Croatian Čakavian Ichthyological Dialectalisms

Summary

At the dawn of human civilization, people used fish meat to feed themselves, fish bones to decorate and arm themselves, fish skin to cover window panes, fish ventral shells to make fake pearls... On hills and in rocky river-beds lie fossils from ancient times before the uplift of rocks from the seabed. From the ancient pre-Christian and Christian traditions of the Old World, and the New World as well, the remnants of certain cosmogonical traditions and other mythical images in connection with the divine principle of fish, have been retold and recorded for generations. A group of the Croatian Čakavian ichthyological dialectalisms for fishes that speakers consider ugly, dangerous and/or predatory, and for colourful and/or hermaphrodite fishes, juxtaposing it with examples of older traditional Croatian songs, probably parts of one-time pre-Christian ritual verse texts, also points to them.

Ključne riječi: kult ribe, čakavski ihtiološki dijalektalizmi, zlatna ribica, Rez(a), ris

Key words: fish cult, Čakavian ichthyological dialectalisms, golden fish, Rhesos, ris

